

Моделирование жанра интернет-дневника по методике А. Вежицкой позволило выявить прагмакоммуникативные условия функционирования сленгизмов в нем: 1) установка на адресата носит вероятностный характер, функция сленгизмов – привлечение внимания; 2) доминантной в самопрезентации автора является эмотивная составляющая, реализуемая эмотивно-оценочными сленгизмами; 3) в реализации терапевтической функции интернет-дневника участвуют глагольные сленгизмы – они передают динамику эмоционального состояния; 4) самоутверждение и самореализация в желанных для авторского «Я» масках обуславливает часто вербальную агрессию, воплощенную в сленгизмах арготического происхождения.

Ключевые слова: интернет-дневник, автокоммуникация, элементарный иллокутивный компонент, сленгизм, функция.

Taran Oksana. Slang Words in the Internet Diaries Genre: Functional and Communicative Aspect. The article describes the genre and language features of Internet diaries, the characteristic of subjects is also given there. Based on M. Bakhtin's idea of dialogic speech and Y. Lotman's theory about two models of communication in the culture system, the author of the article defines the specificity of autocommunication in Internet diaries. The making model of Internet diary genre according to A. Wierzbicka methodology allowed to reveal such pragmatic and communicative conditions of slang words functioning, as following: 1) the aim for the addressee has probabilistic characteristic, the function of slang words in it is attracting attention; 2) a dominant in author self-presentation is emotive component, realized by slang words with emotive and evaluative connotation; 3) verbal slang words take part in the realization of the therapeutic function of Internet diary – they make dynamics of the emotional state; 4) self-assertion and self-realization in desirable for the authorial «I» masks is the condition of verbal aggression, incarnated in slang words which are argots in origin.

Key words: Internet diary, autocommunication, elementary illocutionary component, slang word, function.

УДК 811.161.2'373

Віра Христенюк

ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ РИСИ МОВИ ГРАМОТ XIV–XV СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано лексичні та граматичні особливості українських ділових документів, зокрема грамот різних типів XIV–XV століть. Описано

тематичні групи лексики, розглянуто слова й словотвірні варіанти, які за значенням і формою відрізняються від сучасних. Простежено процеси формування у студентів-філологів історичної пам'яті, позитивного мнемонічного простору, відтворення ментальної історії України під час опрацювання текстів документів.

Ключові слова: діловий документ, староукраїнська мова, український правопис, діалектизм, історична пам'ять.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення історії української мови на сьогодні залишається актуальним завданням мовознавства, особливо зважаючи на те, що в останні два десятиліття науковці переглядають погляди на походження і шляхи розвитку української мови. Одним із основних джерел, на яке спираються, аналізуючи історичні мовні процеси, є пам'ятки письма минулих століть, зокрема грамоти різних типів.

Із середини XIV – до середини XVI століття більшість українських земель перебувала у складі Литовської держави та Польщі. Литовці на той час не мали своєї літературно-писемної мови, а держава потребувала її. У Великому князівстві Литовському як літературну використовували мову руську (українську), що в основі своїй була староукраїнською літературною мовою княжої доби, але з більш виразним впливом живих народнорозмовних елементів. Нею був створений «Судебник» Казимира Ягайловича (1468 р.). У «Литовському статуті» 1556 р. було записано: «А писар земьски маєт поруску литерами и словы рускими вси листы, выписы и позвы писати, а не иншим языком и словы» [3, с. 233]. Розкриваючи значення терміна «руський», Л.Булаховський писав: «Предки українців у письменстві XIV ст. і пізніших століть звичайно називають себе руськими, тобто зберігають стару назву народу, який уявляв свою спорідненість з іншими східнослов'янськими племенами і зберігав ім'я, що виникло на основі територіально-державної назви вже принаймні в X ст.» [2, с. 16-17].

Вивчаючи мовну специфіку ділових документів XIV-XV століть, наголошуємо на тому, що для кожного періоду вітчизняної історії існують свої знаки-маркери колективної пам'яті, базові конструкції. Для аналізованого періоду такими знаками-маркерами є поняття «руський», «руська» (українська) мова, «офіційна (державна)» руська мова. Ці лексеми сприяють відтворенню у студентів-філологів історичної пам'яті про давність українського народу та української літературної мови. А історична пам'ять, як стверджує дослідник

Т.Кузьо, є центральним компонентом національної ідентичності: Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації [10, с. 201].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мовні особливості ділових документів XIV-XV століть були предметом дослідження багатьох українських мовознавців: Л. Булаховського, Л. Гумецької, В. Дем'янчука, М. Жовтобрюха, І. Єдлінської, С. Єрмоленко, І. Матвіяса, Ф. Медведєва, В. Німчука, І. Огієнка, М. Пещак, В. Розова, В. Русанівського.

Актуальним питанням на сьогодні є дослідження процесу формування у студентів-філологів історичної пам'яті, позитивного мнемонічного простору, відтворення ментальної історії України під час опрацювання текстів ділових документів означеного періоду. Під «історичною пам'яттю» розуміють здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід людських взаємин та формувати на підставі цього досвіду уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично історична пам'ять – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти.

Метою статті є аналіз лексичних та граматичних особливостей українських грамот різних типів XIV-XV століть, серед завдань – опис різних тематичних груп лексики, характеристика місцевих діалектних рис мови грамот, а також особливостей правопису української літературної мови означеного періоду.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Я. Ассман запровадив дві основоположні категорії колективної (історичної) пам'яті – комунікативну й культурну. Культурна пам'ять як засіб ідентифікації відрізняється від мінливої комунікативної значно більшою сакралізацією і символізацією історичних уявлень та образів, їх закріпленням в соціальних інститутах – освіті, мистецтві, музеях, державній політиці, пам'яті тощо. На думку дослідника, культурна пам'ять містить три простори:

- 1) чистий факт минулого як об'єкт активного запам'ятовування;
- 2) розвиток культурної ідентичності групи на базі пам'яті про такі факти;
- 3) творення традицій з допомогою селекції фактів та інтерпретацій, що зберігають визначений зміст переказу [1, с. 37-38].

У такому вигляді культурна пам'ять стає невід'ємним елементом і складовою суспільної та індивідуальної свідомості [4, с. 7-35].

Минуле лишається живим завдяки тому, що до нього звертаються, а отже, за своєю суттю воно є зразком колективної

творчості. Таким чином, «пункти фіксації», «сліди» (об'єктивовані форми) культурної пам'яті – це також і тексти різного періоду. Кожний текст (письмовий, усний, образний) відбиває ті чи ті поширені в суспільстві історичні погляди. Ці погляди можна розглядати як історичну пам'ять і як елемент індивідуальної або суспільної історичної свідомості.

На основі збережених пам'яток XIV-XV ст., писаних руською мовою, львівські мовознавці уклали двотомний словник *Наявні* в пам'ятках слова відображають життя українців, їхній духовний світ, емоції і розумову діяльність, що дає змогу відроджувати позитивний мнемонічний простір студентів-філологів. Практичним втіленням цього завдання є ознайомлення студентів із лексичним багатством тодішнього мовного обширу на прикладах ділових документів аналізованого періоду. Незважаючи на тематичну обмеженість пам'яток XIV-XV століть, словникова система староукраїнської мови в них виражена досить широко. Відбита в ньому лексика характеризує стан господарського й культурного життя тодішнього українського народу. Названий словник побудований на опублікованих та архівних неопублікованих і рукописних пам'ятках світського характеру. Основну масу цих пам'яток становлять грамоти, зокрема писані в канцеляріях Молдавського князівства, в юриспруденції якого вживалася староукраїнська мова, а також дипломатичні документи, листування державних діячів різного рангу, внутрішнє листування офіційних осіб.

Тексти грамот витримані в діловому стилі з використанням лексики побутового життя. Найбільшу групу становлять загальноживані слова, які за використанням, написанням та звучанням близькі до слів сучасної української мови. Зокрема, це слова: 1) які передають основний зміст грамот, а також пов'язані з актом складання документа: *грамота, печать, писар, писати, чинити, торгувати, вибирати, належати, описати, давати, визнавати, купити, продати, забрати, послати, просити, розширити*; 2) на означення предметів, з приводу яких складала грамоту: *садки, млин, ярина, череда, стадо, ставок, корчма, полотно, берег, пашня*; 3) на означення спорідненості: *внук, внучата, брат*; 4) на означення процесуальних дій: *возити, говорити, гонити, жати, звати, кликати, ламати, минати, оборонити, пам'ятати, побити, поламати, починати, прибавити, ранити, рвати, роздавати, розмовляти, спати, рухати, топтати, ходити, ховати*; 5) назви

дерев: *верба, липа, тополя*; б) на означення різних абстрактних назв: *ласка, лихо, молитва, хвала* [9]. Наведені слова, які зафіксовані в Словнику староукраїнської мови, переконують, що лексика ХІУ-ХУ століть була близька до сучасної української мови. Такий тезаурус лексем створює не лише позитивний мнемонічний простір, що репрезентує Україну в світі та у межах якого кожний українець відчувається психологічно комфортно, а водночас конструює ментальну історію України.

У мові українських ділових документів вживана значна кількість слів, що за значенням і формою відрізняються від сучасних. Це слова на позначення:

1) тодішнього господарського стану: *бивати* 'полювати', *валило* 'млин-сукноварня', *веснина* 'ярина', *ворочати* 'віддавати', 'повертати', *вымелокъ, вымолотокъ* 'мірчук', *глинаръ* 'той, хто обмазує глиною хату', *добиток* 'худоба', 'товар', *казити* 'руйнувати', *колода* 'міра місткості', *корчовьє* 'викорчуваний ліс', *крамъ* 'роздрібна торгівля', *лазь* 'викорчована ділянка лісу', *объѣзд* 'околиця', *окружити* 'окреслити', *плогъ* 'міра землі', *подоймина* 'низовина', *полокъ* 'площина', 'рівнина', *прижитокъ* 'прибуток', *чинивати* 'будувати' [9];

2) тодішнього політичного і культурного життя: *быванна* 'минуле', *бѣжати* 'протікати', *варє где* 'будь-де', *варє кто* 'будь-хто', *велико* 'вельми', *внимати* 'стримувати', *завести* 'визначити', *звечистый* 'одвічний', *клопотъ* 'суперечка', *кривъ* 'винуватий', *наводити* 'підбурювати', *наддати* 'визнати', *отнина* 'батьківщина', *пособа* 'допомога', *прічина* 'нешасний випадок', *роба* 'залежна від феодала селянка', *старина* 'давній звичай' [9].

В українських ділових документах аналізованого періоду зафіксовані лексеми, які мають значні відмінності від сучасних словотвірних варіантів. Вони відображають один з історичних етапів становлення словотвірної системи української мови: *вослати* 'наслати', *всхотіти* 'схотіти', *вимова* 'змова', *грань* 'границя', *заєдно* 'заодно', *коромолити* 'крамолити', *лихота* 'лиходійство', *наведати* 'навідатися', *окупъ* 'викуп', *пасикъ* 'пасіка', *погорьє* 'узгір'я', *поспол* 'спільно', *разомъ* 'раз', 'одного разу', *трищи* 'тричі', *оузрушити* 'порушити' [9].

Українські грамоти відповідної доби часто фіксують тогочасні місцеві діалектні риси. Найчастіше це діалектизми Галичини, які збереглися там до нашого часу і є цінним матеріалом для української

історичної діалектології, наприклад: *дрыва* – в грам. 1424 р., *добровульно* – в грам. 1366 р., *по нюй* – в грам. 1359 р., *доловь* – в грам. 1375 р., *сесь* – в грам. 1411 р., *тамтой* – в грам. 1459 р., *тоты* (листи) – в грам. 1430 р., *гостинець* (шлях) – в грам. 1349 р. тощо [6, с. 10]. У словнику староукраїнської мови XIV-XV ст. також зафіксовано ряд слів, які відображають особливості південно-західного наріччя: *братаник* ‘племінник’, а ‘і’, *горнєць* ‘горщик’, *грунь* ‘горб’, *даби* ‘щоб’, *дей* ‘мов’, ‘мовляв’, *доловь* ‘униз’, ‘додолу’, *долъ* ‘низом’, *домовь* ‘додому’, *дрыва* ‘дрова’, *маиборзо* ‘найшвидше’, *млинар* ‘мельник’, *мочи* ‘могти’, *почастувати* ‘вшанувати’, *пакостити* ‘капостити’, *сесь* ‘цей’, *солотвина* ‘соляне озеро’, *стрико* ‘дядько’, *тютка* ‘тітка’, *хижа* ‘хата’ [9].

У тодішній мові представлена побутова й виробнича лексика, відображені назви, пов’язані з торгівлею, назви грошових одиниць, часових і адміністративних та суспільно-політичних понять, широко засвідчена військова лексика, подані назви рослин, свійських і диких тварин. Названі тематичні групи слів певною мірою відображені в основах антропонімів і топонімів, уживаних у пам’ятках.

За даними історичної діалектології, первісно говори на території України утворювали північно-східну і південно-західну групи, з яких виникли сучасні північне і південно-західне та південно-східне наріччя. Пам’ятки XIV-XV століть передусім засвідчують відмінність тодішніх північних і південно-західних говорів. У зв’язку з відсутністю належної кількості писемних пам’яток того часу з території сучасного південно-східного наріччя, дослідники не встановлюють, якими були південно-східні говори того часу. Для розрізнення північного і південно-західного наріччя в тій мірі, в якій вони відбиваються в українських грамотах XIV-XV століть, використовують ъ: на півночі ненаголошене ъ передавалося через *e*, а наголошене через *o*. У південних грамотах в обох випадках залишається ъ при численних ваганнях ъ – *i* у відмінкових закінченнях.

Правопис літературної мови цього періоду був досить строкатий, проте в її структурі вже намітилися такі тенденції й норми:

- організувати правопис української літературної мови на засадах фонетичного принципу;
- характерні для української мови звуки передавати так: йотоване *o* та м’якість приголосного перед *o* передавати буквосполученням *io* – *воіованьє*, *пліотка*;

- звук *г* передавати або буквосполученням *кг*, або буквою *г* – *догма* та ін.

У більшості випадків грамоти створювали під час укладання певних угод або оформлення найрізноманітніших юридичних дій між окремими людьми чи групами людей. Відомо близько 30 різновидів таких документів, а отже, й термінів, якими позначали ці писемні пам'ятки: різного роду довірчі грамоти, грамоти договірні, уставні, мирні, роздільні, купчі, митні, вотчинні, пільгові, праві, присяжні, поручні, позивні, охоронні, вкладні тощо.

Фонетичні риси української мови, зафіксовані у грамотах:

- переважає повноголосся: *болота, берегъ, городъ, молодому, володети*;
- на початку слова *в* послідовно чергується з *у* (*оу*): *вси – оуси, вьстьмъ – оусими, вдариль – оудариль*;
- на місці етимологічного *ѣ* вживаний *е* або *и*: *всьми – всіми – всемъ, стьножати – сеножати, промънили – променили*;
- перехід *е* в *о* після шиплячих: *женою – жонъ, жоною, чоломъ, ничего, чотыри*;
- звукосполучення *ри*: *кривавоъ*;
- поява нового звука *г*, що передавався буквосполученням *кг*: *кгды, кгрунтъ, кгвалтъ*;
- звук *ц* переважно м'який: *половицю, дворець, околицю*;
- чергування *г* – *ж*, *к* – *ц*: *служъ, дорозе, руць, жонце*;
- поява протетичного *в* перед початковим *о*: *вонь, вовса*;
- утвердження середнього *и*: *тчучи і чтучы, млына, мogyла*.

Морфологічні риси:

- закінчення *-ю* в орудному відмінку однини іменників сучасної першої відміни: *землею, душею*;
- закінчення *-у* в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду: *лану, року, листу*;
- закінчення *-ови/-еви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: *львови, ивашкови, господареви*;
- у третій особі однини й множини дієслів теперішнього і простої форми майбутнього часу м'яка флексія *-ть*: *молвить, пишетъ, услышитъ*;
- у першій особі множини в цих самих дієсловах закінчення *-мо*: *продаємо, хочемо, даємо*;
- у наказовому способі дієслів вживана частка *нехай*: *нехай... держитъ*;

- поширення активних дієприслівників теперішнього часу на *-чи*: *ведаючи, нехотячи, тчучи, розумеючи*;
- поширення прислівників на *-о*: *вечно (вгъчно, вгъшно), непорушно*.

Синтаксичні риси:

- вживання сполучника *што* в підрядних означальних реченнях, напр.: *«Ладомир Волошин што же есть нам вгърно послужил»*, та сполучника *поки* в підрядних часу
- поява відприкметникової безособової форми на *-но*, напр.: *«гродо силою узято, а то все куповано»*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, лінгвістичний аналіз українських ділових документів XIV-XV століть, зокрема грамот, переконує, що руській мові означеного періоду більшою чи меншою мірою властиві всі специфічні ознаки саме літературної мови. Вона не являє собою простого копіювання діалектного мовлення, це вже мова унормована, хоч не всі її норми були сталі й послідовні. Водночас у ній широко вживані мовні штампи, характерні для ділового стилю тогочасної літературної мови. Перспективним вбачаємо дослідження мови ділових документів та її важливої ролі у процесі формування норм української літературної мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо. Память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман. – М., 2004. – 368 с.
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський // Вибр. праці : в 5 т. – К., 1977. – Т. 2.
3. Єрмоленко С. Я. Історія української літературної мови / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія. – К. : «Укр. енцикл.», 2004. – С. 232–235.
4. Зашкільняк Л. Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / Леонід Зашкільняк // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2009. – С. 7–35.
5. Матвіяс І. Г. Лексика в староукраїнській мові XIV-XV століть / І. Г. Матвіяс // Українська мова. – 2006. – № 1. – С. 26-31.
6. Пещак М. М. Стиль ділових документів в XIV ст. / М. М. Пещак. – К., 1979. – 267 с.
7. Розов В. Українські грамоти / Володимир Розов. – К., 1928. – Т. 1. – 268 с.

8. Свенціцький І. Нариси з історії української мови / І. Свенціцький. – Львів, 1920. – 100 с.
9. Словник староукраїнської мови XIV-XVст. – Т.1. – К., 1977. – 630 с. – Т.2. – К., 1978. – 592 с.
10. Kuzio T.Ukraine. State and Nation Building / T. Kuzio. – London, 1998. – P. 201.

Христенок Вера. Лексические и грамматические черты языка грамот XIV–XV веков. Стаття посвящена аналізу лексических и грамматических особенностей украинского языка деловых документов, в частности грамот различных типов XIV-XV веков. Установлено, что тексты грамот выдержаны в деловом стиле с использованием лексики бытовой жизни. Описаны тематические группы лексики, рассмотрены слова и словообразовательные варианты, отличающиеся по значению и форме от современных. Охарактеризованы местные диалектные черты грамот, представлены особенности правописания украинского литературного языка указанного периода, определено значение языка грамот в выработке и становлении норм украинского литературного языка. Кроме того, прослеживаются процессы формирования у студентов-филологов исторической памяти, положительного мнемонического пространства, воспроизведения ментальной истории Украины во время обработки текстов документов.

Ключевые слова: деловой документ, староукраинский язык, украинское правописание, диалектизм, историческая память.

Hristenok Vera. Lexical and Grammatical Features of Language Literacy XIV–XV Centuries. The article was devoted to analysis of lexical and grammatical features of Ukrainian business documents, including letters of different types of the XIV and XV centuries. It is established that the texts of letters designed in the style business using the vocabulary of home and work life. Described the thematic group of lexicon words and considered word formation variants that differ in meaning and form of the modern ones. We characterized the local dialect features charters, which are especially spelling Ukrainian literary language of this period, denotes the value of language literacy in the development and establishment of norms of the Ukrainian language. In addition, traces the process of the formation of students-philologists of historical memory, the positive mnemonic space, reproduce the mental history of Ukraine during word processing documents.

Key words: business document, old Ukrainian language, Ukrainian spelling, dialecticism, historical memory.